

СОЦІООЛЮДНЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ЛЮДИНИ В ГОСПОДАРЬКОМУ РОЗВИТКУ

САВИЦЬКА Н. Л.

УДК 330.1:330.117

Савицька Н. Л. Соціоолюднення як передумова становлення суб'єктності людини в господарському розвитку

У статті запропоновано теоретичний підхід до аналізу становлення суб'єктності людини в господарському розвитку з позиції соціоолюднення діяльності.

Ключові слова: соціоолюднення, суб'єктність людини, господарський розвиток

Бібл.: 6.

Савицька Наталія Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: nls2010@rambler.ru

УДК 330.1:330.117

UDC 330.1:330.117

Савицкая Н. Л. Социоочеловечивание как предпосылка становления субъектности человека в хозяйственном развитии

В статье предложен теоретический подход к анализу субъектности человека в хозяйственном развитии с позиции социоочеловечивания деятельности.

Ключевые слова: социоочеловечивание, субъектность человека, хозяйственное развитие.

Библ.: 6.

Савицкая Наталья Леонидовна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра экономической теории и экономических методов управления, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: nls2010@rambler.ru

Savitskaya N. L. Socio-Humanizing as a Prerequisite for the Development of Human Subjectivity in Economic Development

This paper proposes a theoretical approach to the analysis of human subjectivity in economic development from the perspective of socio-humanizing activities.

Key words: socio-humanizing, human subjectivity, economic development

Bibl.: 6.

Savitskaya Nataliya L. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Economic Theory and Economic Methods of Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: nls2010@rambler.ru

Господарський розвиток як форма життєдіяльності людини ґрунтується, серед іншого на соціальній творчості, у результаті якої здійснюється формування суб'єкта розвитку в напрямку суспільство – економіка – людина. Соціоолюднення відбувається під час «суб'єкт-суб'єктної» взаємодії та ґрунтується на соціальній творчості, яка становить предмет пізнання економічної соціології, психології особистості, інституціональної економіки, господарської антропології. Господарська антропологія як напрям економічної думки досліджує людину як суб'єкта господарства; рушійну силу та результат його розвитку, спираючись на міждисциплінарні зв'язки суспільних наук. За умов становлення економіки знань проблематика господарської антропології стає домінуючою в управлінні господарським розвитком на всіх рівнях економічної системи: від мікро- до глобальної економіки.

Ураховуючи сучасні гуманістичні тенденції розвитку, що виявляються у триєдиному процесі олюднення господарської діяльності, а саме: опредметнення через працю, одуховнення через особистісну творчість, соціоолюднення через соціальну творчість людини, мета цієї статті полягає в окресленні основних напрямів впливу соціоолюднення на становлення суб'єктності людини в господарському розвитку.

Соціоолюднення – це процес формування характерних рис поведінки людини у господарстві, який ви-

ступає механізмом пробудження у людині потенційних можливостей, біологічних та соціальних програм для вирішення завдань суспільного відтворення. Розглядаючи людину у господарстві як холистичну особистість, в якій поєднуються біосоціодуховні іпостасі, слід зазначити, що вона у своїй діяльності поєднує принципи свободи волі, продиктовані власними інтересами (включаючи максимізацію зиску та прагнення до самореалізації) та деонтологію вибору, детермінованого суспільними та соціально-економічними інститутами (включаючи морально-етичні, правові імперативи).

Економічна теорія включає в поле своїх досліджень процеси соціоолюднення у зв'язку із впливом соціальних структур, статусів, інституцій, інститутів та організацій на господарську поведінку людини як суб'єкта господарства. Така логіка досліджень простежується латентно у класичному періоді, зокрема, у марксизмі класова приналежність визначає інтереси та мотивацію людини, включеної у виробничі відносини, а соціальні інститути (сім'я, держава, ідеологія) відносяться до надбудови та детермінуються економічними інтересами пануючого класу. Свобода людини економічної А. Сміта ґрунтується на морально-ціннісній основі її дії, порядності та чесності особистості.

Яскраво вираженими процеси соціалізації представлені у класичному або «старому» інституціоналізмі М. Вебера, Т. Веблена, які надають великого значення

символам, соціальним статусам, що визначають стереотипи мислення та пов'язуються в свідомості індивіда із здійсненою дією. Теорія техноструктури Дж. Гелбрейта розглядає характеристики індивідів як функції інституційного середовища. Об'єднання часткових, індивідуалізованих знань і неповної інформації в організацію, техноструктуру дозволяє досягти повноти інформації. Таким чином техноструктура, організаційна структура тисне на людину, що відображає вплив «соціалізованих інститутів на залежного від них індивіда» [1, с. 15]. Подібний підхід пропонує економічна соціологія, представлена працями С. Лінденберга, Т. Заславської, Р. Ривкіної, В. Радаєва, в яких поведінка людини в господарстві підпорядковується нормативній структурі суспільства.

Соціолодження нами розглядається, по-перше, як макропроцес «інституційного конструювання» поведінки людини в господарстві та організаційних структур господарства, по-друге, – як мікропроцес взаємообміну та взаємопроникнення апріорного та апостеріорного знання, їх інтеріоризацію у свідомості людини.

Макропроцес соціолодження господарського розвитку протікає в координатах систем моралі та цінностей; господарських і політичних ідеологій; організаційних структур та координації господарських взаємодій. Відповідно до них людина не виступає цілком вільною особистістю, оскільки норми та суспільні обмеження у вигляді морального чи санкціонованого порядків, наслідуючи обраної ролі тиснуть на неї. Сама норма виступає похідною від характеристик суспільства та підпорядкованою соціальному відтворенню. У такому трактуванні норма задається екзогенно і людина не впливає на її зміну, це так званий принцип інституціонального детермінізму, який протистоїть методологічному індивідуалізму класичної, неокласичної течії економічної думки, відповідно до якого індивід орієнтований на раціоналізм та вільний вибір.

Прикладом нормативної структури можуть бути інституціональні матриці, запропоновані К. Поланьї, Д. Нортон як системи економічних і політичних інститутів, що визначають унікальність суспільства і спектр «можливих траєкторій подальшого розвитку» [2], а також С. Кірдіною, у трактуванні якої являють собою історично стійкі форми зв'язку базових економічних, політичних та ідеологічних інститутів. Такий об'єктивістський підхід у руслі соціологічного інституціоналізму відкидає можливість впливу індивідів на суспільство. Утворившись, суспільство починає діяти за власними законами, виходячи з цього «соціальне існування суспільства автономне по відношенню до індивідуального» [2].

Американські вчені Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон у спільній монографії «Чому нації падають: походження влади, процвітання та бідності» через концептуальну опозицію «інклюзивність – екстрактивність» доводять синергізм економічних і політичних інститутів, що впливають на інноваційність господарського розвитку. Під інклюзивними економічними інститутами автори розуміють форми економічного устрою, які з часом забезпечують доступ все більшої частини населення до генерування національного багатства. До них відносять права

власності, рівні умови для всіх учасників економічної діяльності, свободу прийняття рішень, стимулювання технологічних нововведень. Навпаки, екстрактивні інститути орієнтовані на концентрацію економічних ресурсів в руках елітарних суспільних груп і на відчуження на їх користь результатів праці іншої частини населення. Тому вони не захищають права власності широких мас, не створюють дієвих стимулів економічної активності, пригнічують ефективну конкуренцію, тяжіють до консервації способів виробництва і гальмують продуктивні форми ведення господарства [3].

Для пояснення механізму узгодження інтересів учасників економічного процесу важливим, за такою логікою, є не раціональний вибір, а інституціональні умови, що визначають відбір оптимальних для економічної системи механізмів узгодження інтересів певного соціуму та можливість шumpетерівської дії «творчого руйнування» та становлення суб'єкта розвитку як новатора чи консерватора.

Персональний габітус суб'єкта господарювання формується під впливом певної культури, в лоні якої створюються, накопичуються, розвиваються матеріальні, духовні та соціальні цінності, які в сукупності утворюють духовно-творчі цінності людини як суб'єкта діяльності. Таким чином, сукупність усіх цінностей формує сутність людини у будь-якому прояві: як фактора економіки, рушійної сили та суб'єкта діяльності й розвитку. Поряд з цим культурні та правові норми виступають імперативними цінностями, які доповнюють сутнісне належним. З позиції інституціональної еволюції вони виступають протоінститутами.

Значення архетипів у формуванні протоінститутів відзначає В. Тарасевич, аналізуючи «тайну інститутів». Він зазначає, що у формуванні поведінки людини однаково важливими є, по-перше, гени як біологічні програми інстинктів, по-друге, виділені В. Стьопіним соціокоди або Р. Докінзом мему (слід також відзначити, що схожі дослідження проведені Е. О. Уїлсоном та Ч. Ламсденом), у результаті яких виокремлено культургени як реплікатори кодів культури (за аналогією генетичної передачі культурної інформації – ідей, медіавірусів тощо). Вплив біологічного та соціального формує людину як індивідуальність. Проте, індивідуальність лише підґрунтя унікальності та універсальності кожної людини, у її визначенні В. Тарасевич відштовхується від введеного ним поняття «унів – «першоатомів» людини – мікроуніверсума». Уні – це третя субстанція інститутів, вони не зводяться ні до генів, ні до мемів, але саме вони визначають «людське в людині» [4, с. 75 – 76]. На нашу думку, наявність унів пов'язана із універсальним зв'язком між духовною особистістю та людством, що визначається холистичним персоналізмом людини, тобто синергією залежності людини від духовного начала, біологічної основи та соціальної надбудови.

Ціннісні основи поведінки людини лежать в цивілізаційній (культурологічній) парадигмі господарського розвитку. Саме наявність специфічних культурних цінностей становить перепону процесам модернізації та імплантації інститутів. Невідповідність інституціонального і

ціннісного визначає відмінності у господарському розвитку, так індустріальна Америка навіть не нагадує індустріальну Англію чи Німеччину, не кажучи вже про Польщу.

Суперечність інституціонального і ціннісного визначає напруженість співвідношення інститутів та цінностей. Інституціональне виступає жорстким каркасом, кліткою, в якій замурована людина, а ціннісне передбачає свободу вибору. Морально-етичний вибір завжди персональний, і ніякі обмеження у вигляді норм, правил чи санкцій не можуть зробити людину людянішою доти, поки вона сама не усвідомить та не обере такий спосіб життя. Але поряд з цим домінування економічних цінностей у мотивації поведінки людини не можна віднести до свободи вибору внаслідок економічних обмежень, властивих будь-яким економічним благам. Тому економічна свобода не є повною свободою особистості, а лише одним із засобів подолання господарської невизначеності.

Ціннісна проблематика пов'язана з процесами становлення ментальності та свідомості особистості, формальними й неформальними формами регулювання соціально-економічних відносин (правила, норми, санкції як механізми примушення), що поширюються у організаційно оформлених соціально-економічних структурах – державі, фірмі, сім'ї тощо. Сукупність елементів інституціонального оточення утворює соціокультурне та соціоекономічне середовище, в якому відтворюється людина. Виховання в родині, у дитячих та шкільних закладах, навчання у вузах, трудова, підприємницька діяльність безпосередньо забезпечується інституціональним оточенням, в якому циркулює соціальне знання. Уся палітра соціально-економічних відносин регулюється через пізнання та засвоєння особистістю цього знання у вигляді цінностей, традицій, правил та норм.

Мікрорівень соціоолюднення пов'язаний із взаємопроникненням апріорного та апостеріорного знання, їх інтеріоризацію у свідомості людини. «Проблема співвідношення апріорного й апостеріорного знання має глибокі витoki та походить від питання про виникнення людини і всього живого. Якщо людина створена Богом або є етапом еволюції матерії, тоді в ній закладено знання історії її розвитку, яке за певних умов стає основою соціалізації. Але, якщо людина – унікальне і спонтанне утворення, тоді її знання набуті, досвідні» [5]. Іншими словами, проблема полягає в тому, чи є людина при народженні «чистим аркушем», чи наповненим «посудом».

Актуалізація розвитку соціального знання здійснюється завдяки активності людини у природному та соціальному середовищах, механізм якої запускається на вимогу онтогенезу (індивідуального розвитку) у межах певної стадії філогенезу (процесу біологічної еволюції людства) для подолання суперечностей господарського розвитку. Інтеріоризація соціальних знань визначає етапи онтогенезу (персональної еволюції людини) та модернізації суспільства. Л. фон Мізес відзначав: «Людська істота в своїй персональній еволюції повторює не тільки фізіологічну метаморфозу простої клітини у складний організм ссавця, але й духовну метаморфозу суто вегетативного і тваринного існування

у розумовий стан. Ця трансформація здійснюється не в період внутрішньоутробного життя ембріона, а пізніше, коли у новонародженій дитині поступово пробуджується людська свідомість» [6, с. 37].

Важливість співвідношення апріорного та апостеріорного соціального знань виявляється у формуванні патернів господарської поведінки людини, які умовно можна описати як моделі: *людини економічної* «HE», *людини соціологічної* «HS» і *людини інституціональної* «HI».

ВИСНОВКИ

Людина у здійсненні господарської діяльності завжди постає цілісною постаттю: індивідом, особистістю, суб'єктом та індивідуальністю, у синергійності (тобто взаємообумовленій цілісності) яких проявляються одночасно риси біологічної, соціальної та духовної істоти. Еволюція людини відбувається через еволюцію її свідомості, а еволюція суспільства – через його ментальні структури. За умов становлення економіки знань «виробництво самого себе» переміщується в центр суспільного виробництва, відповідно до цього свідомість людини перетворюється у предмет праці, а ментальність у економічну категорію.

Теоретичні компоненти механізму соціоолюднення набувають конкретного вигляду через: а) організовану діяльність із розповсюдження і вкорінення у свідомості знань про норми поведінки, традиції, заборони, закони тощо; б) напрацювання системи формальних і неформальних форм регулювання господарської поведінки: еталонів, ціннісних орієнтирів, моральних, суспільних та економічних норм, правил і законів; в) організацію примусового виконання чинних норм і правил імперативного (деонтичного) характеру шляхом певних санкцій; г) створення передумов впливу вмонтованих соціальних амортизаторів (моралі) на господарську поведінку; д) поширення стимулюючого (чи стримуючого) впливу на діяльність економічних інтересів. Дія такого механізму можлива лише за умови засвоєння соціальних знань, формування переконань і ціннісних орієнтацій, стабільності інституціональної системи, оскільки саме на їхній основі вибудовуються відносини людини із соціальним середовищем, формуються її суб'єктивні якості, а вимоги середовища набувають особистісного значення.

Запропонований підхід створює теоретичне підґрунтя аналізу суб'єктного впливу людини на господарський розвиток, з позицій моделювання господарського патерну, по-перше, впливом креативної (новаторської) та рутинної (консервативної) активності людини, по-друге, економічно, соціально та інституціонально детермінованою поведінкою, що становить напрямок подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : монографія / В. Д. Якубенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 252 с.
2. Кирдина С. Институциональные матрицы: макро-социологическая объяснительная гипотеза / С. Кирдина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kirdina.ru>

3. Левин А. Почему одни нации богатые, а другие – бедные? / А. Левин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elementy.ru/news/431872>

4. Тарасевич В. Н. О триединой субстанции и тайне институтов / В. Н. Тарасевич // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2011. – Вип. 40-2. – С. 74 – 77.

5. Аверьянов Л. Я. Порог социализации / Л. Я. Аверьянов – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sbiblio.com/biblio/download>

6. Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / Л. Мизес. – М. : Социум, 2008. – 882 с.